

Бараноўскі А.В.
**УКЛАД ВУЧОНЫХ НАН БЕЛАРУСІ Ў ВЫВУЧЭННЕ,
ЗАХАВАННЕ, ПАПУЛЯРЫЗАЦЫЮ ГІСТАРЫЧНАЙ
І КУЛЬТУРНАЙ СПАДЧЫНЫ ВІЦЕБШЧЫНЫ НА СУЧАСНЫМ ЭТАПЕ**

Ключавыя словы: гістарычная спадчына, культурная спадчына, археалагічная спадчына, акадэмічныя вучоныя, Віцебшчына.

Усё большую папулярнасць у Рэспубліцы Беларусь і за яе межамі набываюць даследаванні па рэгіянальнай гісторыі, якія дазваляюць паказаць мінулае асобных населеных пунктаў і рэгіёнаў у лакальным і агульнагістарычным кантэксце. Значная праца ў гэтым накірунку на сучасным этапе праводзіцца акадэмічнымі вучнымі Беларусі. Супрацоўнікі Інстытута гісторыі НАН Беларусі разам са сваімі калегамі з Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі (Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа) зрабілі важны ўклад у вывучэнне, захаванне, папулярызаванне гістарычнай і культурнай спадчыны Віцебшчыны.

Археалагамі Інстытута гісторыі НАН Беларусі на працягу разглядаемага перыяду бесперапынна вяліся даследаванні археалагічных аб'ектаў, а з 2002 г. таксама ажыццяўляўся нагляд за выкананнем ахоўных мер пры правядзенні земляных, будаўнічых і іншых работ па ўсёй краіне. Удзельнікамі-валанцёрамі археалагічных даследаванняў заўсёды з'яўляюцца мясцовыя краязнаўцы і аматары гісторыі роднага краю. У Беларусі склалася практыка, паводле якой археолагі замацоўваюцца за пэўным рэгіёнам і сістэматычна даследуюць яго. Трэба згадаць імёны айчынных археолагаў – даследчыкаў Віцебшчыны. Гэта Георгій Штыхаў, Вольга Ляўко, Андрэй Вайцяховіч, Максім Чарняўскі, Леанід Калядзінскі, Марат Клімаў, Іван Спірын і інш.

Вучнымі Інстытута гісторыі НАН Беларусі за апошнія 30 гадоў напісана шмат прац па рэгіянальнай гісторыі Беларусі. Так, Вольга Ляўко вывучала гісторыю Віцебска, Георгій Штыхаў – Лукомля. Пабачылі свет і калектыўныя манаграфіі, у якіх адлюстравана гісторыя Полацка, Друцка і Оршы.

У апошнія дзесяцігоддзі асабліва ўвага ў Інстытуце гісторыі надаецца арганізацыі і правядзенню рэгіянальных канферэнцый у партнёрстве з мясцовымі органамі ўлады і краязнаўчымі музеямі. Так, гісторыка-краязнаўчыя форумы прайшлі ў Браславе (2015), Оршы (2017), Шуміліне (2017), Расонах (2018, 2019, 2025), Глыбокім (2020), Лепелі (2021, 2023), Сянне (2022), Талачыне (2023), Бешанковічах (2024), Чашніках (2025).

Канферэнцыі з'яўляюцца годнымі пляцоўкамі, на якіх навукоўцы, прадстаўнікі органаў дзяржаўнай улады і краязнаўцы абмяркоўваюць актуальныя пытанні гісторыі асобных раёнаў. Дадзеныя гісторыка-краязнаўчыя форумы садзейнічаюць далейшай папулярызаванні малавядомых старонак гісторыі і недастаткова даследаваных мясцін рэгіёна, а таксама актывізуюць даследчыкаў на новыя пошукі і адкрыцці. Вельмі важна, што па выніках канферэнцый друкуюцца зборнікі артыкулаў і матэрыялаў форумаў пад брэндавай назвай «Беларусь праз прызму рэгіянальнай гісторыі».

У 2021 г. Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі завяршыў працу па стварэнні ўнікальнага энцыклапедычнага выдання «Гарады і вёскі Беларусі» ў 10 тамах – 20 кнігах. Гісторыя Віцебшчыны прадстаўлена ў апошніх 5 кнігах (т. 10, кн. 1–5). У выданні, на падставе архіўных дакументаў і іншых крыніц, адлюстравана гісторыя, культура і сацыяльна-эканамічнае развіццё Віцебскага рэгіёна ад старажытнасці і да нашых дзён. Выпуск шматтомнай энцыклапедыі ажыццяўляўся па заказе і пры фінансавай падтрымцы Міністэрства інфармацыі

Рэспублікі Беларусь. Выданне «Гарады і вёскі Беларусі» было ўдасцелена прэмія Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь «За духоўнае адраджэнне». Сярод шматлікага аўтарскага калектыву трэба згадаць член-карэспандэнта Станіслава Марцэлева, Тамару Габрусь, Алу Шамрук, а таксама Вольгу Князеву.

Аддзел фалькларыстыкі і культуры славянскіх народаў Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы сёння фактычна з'яўляецца рэспубліканскім каардынацыйным цэнтрам збіральніцкай дзейнасці – вядзецца работа па атрыманні і захаванні прыватных архіваў і фальклорных збораў. Калекцыя фальклорных запісаў аддзела налічвае больш за 400 тысяч тэкставых і 70 тысяч гукавых запісаў фальклору з усіх рэгіёнаў Беларусі, уключана ў Дзяржаўны рэестр навуковых аб'ектаў, што складаюць нацыянальны здабытак. Пераважную частку фонду тэкставых запісаў складаюць песенныя творы, запісы народнай прозы, замовы, народныя вершы, этнаграфічныя апісанні каляндарных і сямейных абрадаў, народных гульняў і інш.

У Дзяржаўны рэестр навуковых аб'ектаў, што складаюць нацыянальны здабытак, уключана і калекцыя твораў мастацтва і прадметаў этнаграфіі аддзела старажытнабеларускай культуры Інстытута мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. На 31 снежня 2023 г. агульная колькасць прадметаў, якія ўваходзілі ў склад калекцыі аддзела, складала 12 тыс 295 адзінак захоўвання з усёй тэрыторыі Беларусі. Значная частка калекцыі паходзіць з Віцебшчыны.

На працягу 2003–2010 гг. была апублікавана серыя нарматыўных даведнікаў «Назвы населеных пунктаў Рэспублікі Беларусь» у 6 кнігах. Даведнікі былі падрыхтаваны Рэспубліканскай тапанімічнай камісіяй пры НАН Беларусі і Дзяржаўным камітэтам па маёмасці Рэспублікі Беларусь. Дадзеная серыя не пабачыла б свет без удзелу супрацоўнікаў Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа, якім, дарэчы, і належала ідэя выдання. Гэта Валянціна Лемцюгова і яе вучань Ігар Капылоў. Пятая кніга даведніка прысвечана Віцебскай вобласці і ўключае наяўныя назвы населеных пунктаў Віцебшчыны ў межах існуючага на той час адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу (вобласць, раён, пасялковы і сельскі саветы). Назвы населеных пунктаў у даведніку падаюцца беларускай кірыліцай і лацінкай, а таксама рускай графікай. Напісанне назваў прыводзіцца ў адпаведнасці з арфаграфічнымі нормамаі беларускай і рускай літаратурных моў.

Супрацоўнікамі аддзела гісторыі мовы Інстытута мовазнаўства ўпершыню ўведзены ў мовазнаўчы ўжытак пісьмовыя помнікі «Рэвізія Полацкай эканоміі» (1552) і інш. Пры непасрэдным удзеле гісторыкаў мовы Наталлі Паляшчук і Эльвіры Ярмоленка ажыццёўлена падрыхтоўка да выдання факсімільнага помнікаў беларускай пісьменнасці: «Жыццё Еўфрасінні Полацкай» (спіс XVI ст.), «Буквар» Спірыдона Собаля (1631).

Вучонымі-дыялектолагамі Інстытута мовазнаўства было падрыхтавана фундаментальнае навуковае даследаванне «Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: у 5 тамах» (1993–1998). Гэта праца з'яўляецца працягам лінгвагеаграфічнага выдання «Дыялекталагічны атлас беларускай мовы» (1963). Кожны том лексічнага атласа складаецца з дзвюх частак: 1) карты; 2) каментарыі да іх. У выданні прадстаўлены карты па словаўтварэнні, семантыцы і акцэнталогіі, асноўны ж масіў складаюць карты, на якіх адлюстраваны абазначальныя сродкі розных лексіка-тэматычных груп гаворак беларускай мовы. Сярод аўтарскага калектыву трэба згадаць члена-карэспандэнта Юзефу Мацкевіч, кандыдатаў навук Аляксандра Крывіцкага і Івана Яшкіна.

Вельмі важна, што ў сферу навуковых інтарэсаў акадэмічных дыялектолагаў уваходзіць падрыхтоўка і выданне дыялектных слоўнікаў асобных рэгіёнаў Беларусі. Так, у 2015 г. быў выдадзены дыялектны слоўнік «Мова Сенненшчыны» ў 2 т. Гэты слоўнік уключае рэгіянальную лексіку, сабраную на тэрыторыі Сенненскага раёна Віцебскай вобласці ў 1980-я гг. Гаворка сенненцаў характарызуецца шэрагам адметных

моўных асаблівасцей, якія вылучаюць тэрыторыю Сенненшчыны ў складзе гаворак паўночна-ўсходняга дыялекту беларускай мовы.

Трэба адзначыць, што вялікая ўвага кіраўніцтвам Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа надаецца арганізацыі і правядзенню рэгіянальных навукова-практычных канферэнцый пад брэндавай назвай «Рэгіён на гісторыка-культурнай карце Беларусі». У іх прымаюць удзел гісторыкі, мовазнаўцы, мастацтвазнаўцы, літаратуразнаўцы, фалькларысты, краязнаўцы і школьнікі. Так, канферэнцыі адбыліся ў Паставах, Глыбокім, Гарадку і Полацку. Матэрыялы, што прайшлі апрацацыю на канферэнцыях, друкуюцца ў зборніках навуковых артыкулаў.

Такім чынам, вучоныя НАН Беларусі зрабілі важкі ўклад у вывучэнне, захаванне, папулярызацыю гістарычнай і культурнай спадчыны Віцебшчыны. Рэгіянальныя даследаванні акадэмічных вучоных сёння адыгрываюць значную ролю ў захаванні і рэпрэзентацыі гістарычнай памяці. Яны дазваляюць паказаць гісторыю асобных населеных пунктаў і рэгіёнаў у лакальным і агульнагістарычным кантэксце. Правядзенне шматлікіх рэгіянальных канферэнцый з аднаго боку стымулюе акадэмічных вучоных займацца даследаваннем пэўных тэрыторый і рэгіёнаў краіны, а з іншага боку – стварае годныя пляцоўкі, на якіх навукоўцы, прадстаўнікі органаў дзяржаўнай улады і краязнаўцы абмяркоўваюць актуальныя пытанні гісторыі і культуры асобных рэгіёнаў.

Белокопытова А.В., Рощина Т.А., Шишкина К.А.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ПРИ ПЕРЕВОДЕ КНИГИ Я. ТЕССИНГА И И. КОПИЕВСКОГО «СИМВОЛЫ И ЭМБЛЕМАТА»

Ключевые слова: системы машинного перевода, искусственный интеллект, научная литература, историческая лингвистика, автоматический перевод.

Актуальность нашей работы обусловлена возрастающей потребностью в быстром и качественном переводе литературы прошлых эпох для обеспечения более широкого доступа к знаниям и исследованиям, а также для сохранения и популяризации культурного наследия петровской эпохи, которое может быть интерпретировано в современной реальности.

Цель исследования – выявление особенностей и проблем, возникающих при переводе литературы петровской эпохи, а именно, текста «Символы и эмблемата» (*Symbola et Emblemata*, 1705 г.) с помощью машинного перевода, анализ различных систем машинного перевода (СМП), выделение их преимуществ и недостатков на примере данного текста, а также обоснование необходимости привлечения специалистов в области лингвистического перевода для наиболее точной и адекватной интерпретации текста.

Использовались теоретические методы для анализа литературных источников, сравнительный лингвистический анализ переводов выбранного литературного текста с помощью различных систем машинного перевода, обобщение основных преимуществ и недостатков СМП для перевода исторических текстов.

«Символы и эмблемата» («*Symbola et emblemata*») – книга, в которой содержатся многочисленные изображения различных символов и эмблем с описанием в виде «девизов», отражающих смысл, заложенный в символы. Авторство издания принадлежит голландскому книгоиздателю Яну Тессингу и русскому писателю, поэту и переводчику Илье Копиевскому. Предположительно, сборник был составлен на основе книги Даниэля де ла Фея.